

Halotti búcsúztatók funkcionális nyelvészeti elemzése*

A dolgozat 80 halottbúcsúztató vers vizsgálatán keresztül mutatja be azt, hogy hogyan alakulnak a közösség tagjainak résztvevői szerepei a halottbúcsúztatás diskurzusában. A leírás szempontjai a versek olyan meghatározó jellemzői köré szerveződnek, mint a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése, az aposztrófikus megszólítások és a metaforikus nyelvi kifejezések előfordulásai. A különböző korú elhunytak felett mondott versek funkciója részben eltér egymástól, ezért ezek sajátosságainak a megfigyelése is vizsgálati szempont a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződésével és az életkor jellemző nyelvi konceptualizációival kapcsolatban.

Jelen munka egy olyan értelmezési modell kidolgozásának az első lépése, mely nem kizárólag egy szövegtípus, a halotti búcsúztató jellemzésére használható. A dolgozat szemléletmódja, a pragmatika, a szemantika és a folklorisztika eredményeinek együttes felhasználása lehetőséget teremt arra, hogy eredményei a néprajz és az irodalomtudomány számára is hasznosíthatók legyenek.

1. Bevezetés

A HALÁL az egyén és a közösség szempontjából egyaránt veszteségként értelmezhető esemény. A fogalom egyik nyelvi jellemzője, hogy a hozzá kapcsolódó saját és közvetlen fizikai tapasztalatait az egyén tényleges megnyilatkozóként nem tudja mások számára hozzáférhetővé tenni (Kürti 2001: 318).

A halotti búcsúztató sajátos folklórműfaj. Meghatározó funkciója, hogy segítse az esemény feldolgozását, a gyász megélését (Kunt 1987). A HALÁL olyan eseményként jelenik meg a szövegekben, amelynek fontos része az elhunyt közösségi kapcsolatainak megjelenítése. A versek nem köthetők egyetlen szerzőhöz, ezért a szövegek maguk is értelmezhetők közösségi konstrukciókként (bővebben l. 3.1.). A halotti búcsúztatók tehát olyan szövegek, amelyekben a közösség kapcsolati rendszerének a haláleset szempontjából releváns része jelenik meg.

Munkámban 80 halottbúcsúztató vers vizsgálatán keresztül mutatom be azt, hogy a közösség tagjai milyen résztvevői szerepeket tölthetnek be a megkonstruált diskurzusban, ez hogyan függ össze az ő referenciális jelenetbeli előfordulásukkal, és hogyan objektivizálódhat a megnyilatkozó (vagy az, aki a diskurzusban megnyilatkozóként konstruálódik meg). A leírás szempontjai a versek meghatározó jellemzői köré szerveződnek, melyek a következők: a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése, az aposztrófikus megszólítások és a metaforikus nyelvi kifejezések előfordulásai. A dolgozat bemutatja a kontextusfüggő kiindulópontnak egy fiktív megnyilatkozóra való áthelyeződését és ennek szerepét a HALÁL fogalmának nyelvi konstruálásában. Ezzel összefüggésben történik a diskurzus résztvevői szerepeinek és a hozzáférhetővé tett esemény (a referenciális jelenet) szereplőinek a leírása. A szövegek másik sajátossága, az aposztrófikus elfordulás szintén hatással van ezekre a pozíciókra és alakulásukra, így ennek jellemzésére is sor kerül. A metaforikus nyelvi kifejezések leírása ugyancsak a perspektívával összefüggésben történik. A vizsgálatban azok a metaforikusan CSELEKVŐ-ként megkonstruált entitások jelennek meg kiemelt

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

fontossággal, amelyek felé aposztrofikus elfordulás is történik. Így olyan entitások jellemzésére kerül sor, amelyek nemcsak egy elbeszélt eseményben CSELEKVŐ-k, hanem a létrejövő aposztrofikus és fiktív diskurzus résztvevői is.

A szövegtípusra vonatkozó folklorisztikai szakirodalom alapján a különböző korú elhunytak felett mondott versek funkciója részben eltér egymástól. Vizsgálati szempontként ezért a különböző életkori csoportokhoz kapcsolódó szövegek sajátosságainak a megfigyelése is megjelenik a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződésével és az életkor jellemző nyelvi megkonstruálásával kapcsolatban. Ennek elsődleges célja egy olyan releváns szempontrendszer kialakítása, amely további, árnyaltabb elemzések alapjául szolgálhat.

Jelen munka egy olyan értelmezési modell kidolgozására tesz kísérletet, amely nem kizárólag egy szövegtípus, a halotti búcsúztató jellemzésére használható. Célja, hogy az elemzett szövegeken bemutatott vizsgálati szempontok adaptív módon más szövegtípusok leírásában is alkalmazhatók legyenek, az egyes szövegek olyan sajátosságait kiemelve, amelyek ezidáig nem kerültek a nyelvészeti elemzés előterébe. A dolgozat témája több szempontból is aktuálisnak tekinthető. Tudomásom szerint halotti búcsúztatók funkcionális kiindulópontú nyelvészeti elemzésére még nem került sor. Hasonló műfajú szövegekkel vagy a HALÁL fogalmával foglalkozó munkából alig néhány született idáig (l. pl. Bańcerowski 2000, Spannraft 2000 és Kocsis 2011). A dolgozat szemléletmódja, kiemelten a pragmatika, a szemantika és a folklorisztika eredményeinek együttes felhasználása lehetőséget teremt arra, hogy az elvégzett elemzések több tudományterület számára is hasznosíthatók legyenek. Az eredmények tehát nem kizárólag nyelvészeti, hanem néprajzi érdekeltégűek is. Emellett – a búcsúztatók műfaji sajátosságai miatt – az alkalmazott módszerek irodalomtudományi vizsgálatok során is felhasználhatók lehetnek.

2. A szövegek megközelítésmódja

A dolgozat funkcionális nyelvészeti kiindulópontból vizsgál pragmatikai és szemantikai kérdéseket a halottbúcsúztató szövegtípusának három különböző területről származó megvalósulásában. A funkcionális pragmatikai keret lehetőséget teremt a szemantikai és a szociolingvisztikai eredmények egymásra vonatkoztatására és egymást támogató felhasználására, ezen túl pedig a szövegek területi-kulturális és kognitív beágyazottságának együttes bemutatására (Tátrai 2011: 17 alapján).

A pragmatikai szempontok elsősorban a halottbúcsúztató szövegek dinamikus jelentésképzésének a búcsúztatás kontextuális viszonyait figyelembe vevő jellemzésében érvényesülnek. A szemantikai szempontok a HALÁL fogalmával kapcsolatos metaforikus kifejezések vizsgálatában kapnak kiemelt szerepet. A funkcionális kognitív szemlélet jegyében a pragmatikai és a szemantikai megközelítés merev szétválasztása nem szükségszerű. A pragmatikai szempontok érvényesítését a dolgokat reprezentáló kiindulópont leírása, a szemantikait pedig az adott kiindulópontból létrehozott reprezentációk leírása motiválja (l. még Tátrai 2005: 216). A két szempontrendszer összefüggései az egyes nyelvi példák elemzésében árnyaltabban is megmutatkoznak.

2.1. Az aposztrofikus fikció a halottbúcsúztatókban

A vizsgálat egyik meghatározó szempontja a kontextusfüggő kiindulópontok szövegbeli

szerveződésének jellemzése. A nézőpont valamilyen perspektíva alkalmazásba vételeként a nyelvi konstruálás egyik alapvető kontextuális jellemzője, a hozzáigazítás (adaptáció) velejárója (Tátrai 2005: 211). Az a kiindulópont, ahonnan a megnyilatkozó mások számára hozzáférhetővé tesz egy tapasztalati jelenetet. A nyelvi tevékenység általános jellemzője, hogy a megnyilatkozó (kiaknázva a nyelvi szimbólumok perspektivikusságát) nem kizárólag a saját E/1. kiindulópontjából képes nyelvi konstrukciók létrehozására. Ezért indokoltá válik a kontextusfüggő kiindulópontok megkülönböztetése a megnyilatkozó perspektívától. A referenciális központ a kontextusfüggő kiindulópont egyik fajtája. A megnyilatkozó személye, tér- és időbeli elhelyezkedése által kijelölt tájékozódási centrum, amelyhez viszonyítva értelmezhetők a megnyilatkozásban alkalmazásba vett kiindulópontok (Tátrai 2005: 216). A szövegekben megnyilatkozóként megkonstruált résztvevő nem minden esetben azonos a tényleges megnyilatkozóval, a referenciális tájékozódás centruma áthelyeződhet az elhunyra, vagyis egy olyan személyre, aki az elbeszélés idejében már nem kezdeményezhet nyelvi kommunikációt. A megnyilatkozó pozíció ismeretében feldolgozható kontextusfüggő kiindulópont (Tátrai 2011: 156) szerveződésének minőségi és mennyiségi szempontokat egyaránt érvényesítő leírása mellett jelentős szerepet kap annak megragadása is, hogy e kiindulópont áthelyeződése az egyes szövegeken túl hogyan jellemzi a halotti búcsúztató búcsúztató műfaját.

Az elbeszélésben meghatározó az aposztrófé. Retorikai alakzatként ez olyan megszólítás, melynek során a megnyilatkozó a hallgatóságtól elfordulva egy harmadik személyhez szól, így aposztrófikus háromszög jön létre. Az aposztrófé az elfordulás vagy odafordulás tényét a szövegfolytonosság megszakításával fejezi ki. Jelzi a beszélő viszonyát a régi és az új beszédpartnerekhez, valamint általában kifejezi a megnyilatkozó hatásszándékát. (AlakLex. 121–122.) A vizsgálat más szempontjaival összehangolva az aposztrófét nem hagyományosan, retorikai alakzatként, hanem funkcionális kiindulópontból értelmezem (Tátrai 2012 alapján). Ebben a megközelítésben az aposztrófé olyan diskurzus, melynek során a megnyilatkozó a megnyilatkozás tényleges címzettjétől egy másik entitás felé fordulva kezdeményez nyelvi interakciót. Párhuzamos és egyidejű tehát a létrehozott aposztrófikus diskurzus és a neki keretet adó megnyilatkozás (Tátrai 2011: 58, 2012: 198). A műfajban ennek egy sajátos típusát, a fikcionális aposztrófé működését elemzem. Ennek során a megnyilatkozó a nyelvi megismerés korlátaitól eltekintve kerül nyelvi interakcióba olyan személyekkel és entitásokkal (az elhunytal, a halállal vagy Istennel), akikkel más módon erre nem lenne lehetősége (vö. Tátrai 2012: 199).

Az elhunyt megnyilatkozásának fiktív jellege részben a halál eseményének a következménye (az elhunyt esetében), de az is létrehozhat aposztrófikus fikciót, hogy a diskurzusbeli megnyilatkozó vagy a megszólított nem emberi lény (hanem a halál vagy Isten). A megnyilatkozás tényleges címzettjei általában mellékes résztvevőként jelennek meg ezekben a diskurzusokban (Tátrai 2011: 56–7), a beszédesemény megfigyelésére van lehetőségük. A vizsgált szövegekben a résztvevői szerepek azonban – az aposztrófikus és fiktív megnyilatkozások különféle előfordulásai révén – változatosabban alakulnak ennél.

A dolgozat elsőként a tényleges és a fiktív megnyilatkozó perspektívát mutatja be a referenciális tájékozódás központjának áthelyeződésével összefüggésben. Ezt követi a beszédesemény sajátos résztvevői szerepeinek a leírása és a létrejövő aposztrófikus fikció jellemzése. Ezzel összefüggésbe hozható a diskurzus résztvevőinek megjelenése az elbeszélés esemény szereplőiként. A diskurzusban megjelenő résztvevői

szerepek indokolttá teszik a mellékes résztvevők megkülönböztetését. Ők nem részesei a beszédeseménynek, de lehetőségük van annak megfigyelésére, és elvileg bármikor be is kapcsolódhatnak abba (Tátrai 2011: 56). Célszerű a közvetlen és közvetett címzett elkülönítése is. Előbbi a beszédeseményben nyelvileg befogadóként megkonstruált résztvevő, utóbbi pedig az, aki nem megszólítottként válik hozzáférhetővé, de mellékes résztvevőként jelen van a diskurzusban (esetleg a referenciális jelenetben is, annak egyik szereplőjeként). A résztvevői és a szereplői pozíciók változatos megjelenésének következményeképp a közvetlen és közvetett címzett pozíciójában a közösség különböző tagjai állhatnak.

2.2. Összefüggések a metaforikus nyelvi konstrukciókkal

A vizsgálat kiemelt feladata a nézőpont és a metaforikus nyelvi konstrukciók kapcsolatának feltárása, valamint a szövegekben előforduló leggyakoribb fogalmi metaforák és metaforikus szemantikai szerkezetek elemzése. A jelentésfókuszon alapuló metaforaelmélet Lakoff–Johnson (1980) sztenderd metaforaelméletével összhangban két fogalmi tartomány közötti megfeleltetéseként jellemzi a metaforát: a céltartományként értelmezett elvontabb fogalom megértése, mentális feldolgozása a könnyebben hozzáférhető forrástartomány elemein keresztül történik (Kövecses 2005: 20–1). A két fogalmi tartomány közötti leképezések azonban mindig részlegesek, a metaforikus konceptualizáció során a céltartománynak csak bizonyos aspektusát, aspektusait emeljük ki (metaforikus kiemelés) a forrástartomány egyes részének vagy részeinek a felhasználásával (metaforikus hasznosítás) (Kövecses 2005: 91–93). Így a forrástartomány hasznosított része jelenti azt a kiindulópontot, ahonnan a céltartomány kiemelt aspektusa hozzáférhetővé válik. A jelentésfókusz a forrástartomány közösségi konvención alapuló jellemzője, melyet a céltartomány megörököl. A beszélőközösség tehát az esetek többségében a forrástartománnyal kapcsolatos alapvető tudását, konceptuális tulajdonságokat visz át a céltartományra (Kövecses 2005: 120). A perspektíva szempontjából (is) fontos tulajdonsága a fogalmi metaforának, hogy a metaforikus jelentésképzés során a forrástartományból a céltartomány képiséma-tulajdonságaival koherens komponenseket hasznosítjuk (Kövecses 2005: 114).

A metaforikus szemantikai konstrukciók jellemzése a nyelvi szimbólumok perspektivikusságának figyelembe vételével és a megnyilatkozási perspektívából kiindulva is történhet. Munkám célja nem csupán a metaforikus kifejezések háttérben álló fogalmi metaforák leírása, hanem a nyelvi tevékenységben betöltött szerepük bemutatása. A búcsúztatószövegekben a metaforák előfordulásait ezért a nézőpont szerveződésével összefüggésben vizsgálom. Jelen vizsgálat szempontjai a fent vázolt, a metaforát annak fogalmi természete felől megközelítő elméletnek nem központi kérdései (bővebben l. Kövecses 2009). Simon (2012) elméleti megközelítése a metafora fogalmi természete helyett a metaforikus nyelvi kifejezés létrejöttének leírására koncentrálna, ezért munkámban az ő megállapításait igyekszem összehangolni a jelentésfókuszon alapuló metaforaelmélettel. Az elemzés kiindulópontjául a szemantikai szerkezetként tematizált metaforák szövegekben található nyelvi reprezentációi szolgálnak. Ezek jellemzése a metaforikus kifejezésekben megjelenő grammatikai konstrukciók leírásával történik (vö. Simon 2012: 176–178). A grammatikai konstrukciók jellemzésére Tolcsvai Nagy (2011) jelentéstani munkája alapján kerül sor. A metaforikus szemantikai konstrukciókat az összetettebb szerkezetekből egyszerűbbekre bontva, a sémához való viszonyukkal összefüggésben vizsgálom, szem

előtt tartva a kidolgozottság mértékét és jellegét. Tekintettel arra, hogy a nyelvi szimbólumok maguk is kezdeményezik az esemény fogalmi konstruálását, és magukban foglalják annak perspektivikusságát (Tátrai 2011: 32–33), a séma és a megvalósulás összefüggésére adaptív viszonyként tekintek (Simon 2012: 183).

2.3. A vizsgálat módszerei

A vizsgálat elsődleges szempontja a nézőpont jellemzése. Ez a beszédeseményben ténylegesen és fiktív megnyilatkozóként részt vevők, a kántor és az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának leírásával történik. A diskurzus résztvevői a nyelviileg hozzáférhetővé tett jelenetekben is meghatározó pozíciókban fordulnak elő, ezért az elbeszélte eseményekben való szerepük bemutatása is a vizsgálat fontos része. A megjelenő személyek és egyéb entitások jellemezhetőek egyrészt az aposztrófikus és fiktív diskurzus résztvevőiként, másrészt a hozzájuk kötődő metaforikus szemantikai szerkezetek bemutatásával. E két kiindulópont önmagában és egymással összefüggésben is munkám meghatározó szempontjával szolgál.

A kvalitatív jellemzés mellett a különböző kontextusfüggő kiindulópontok érvényesülésének a bemutatását az adatok kvantitatív feldolgozása is segíti. Az érvényesülő kontextusfüggő kiindulópontok arányainak megállapítása a következőképp történik: a különböző kiindulópontokból konstruált szövegrészek hosszát 0-tól 1-ig terjedő értékkel jellemzem a búcsúztató teljes terjedelméhez viszonyítva. Az elhunyt kiindulópontjának érvényesülése szempontjából 1-est az a vers kap, amelyben végig az ő kiindulópontja érvényesül, 0-t pedig az, ahol egyáltalán nem jelenik meg a referenciális tájékozódás centrumaként (l. az 1. sz. melléklet). Mivel a versek legtöbbszörben a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződésével új versszak kezdődik, mértékegységül a versszakok szolgáltak. Abban a néhány esetben, ahol ez a váltás nem versszakhatáron történt, a számítások alapjául a verssorokat vettem.

3. A vizsgált szövegek

3.1. A szövegtípus sajátosságai

A halotti búcsúztatók közvetlenül a temetés előtt¹ elhangzott, általában valamilyen dallamra készült versek (Bartha 1995 1: 7–10, Kríza 1993: 9, Keszeg 2008: 313–314). A búcsúztatót végző kántor jellemzően az elhunyt E/1. kiindulópontjából nyilatkozik meg (Kríza 1993: 10–12). A kontextusfüggő kiindulópontoknak az áthelyeződése megy végbe, a nyelviileg hozzáférhetővé tett jelenet térbeli, időbeli és személyközi viszonyai tehát az elhunyt kiindulópontjából válnak feldolgozhatóvá (Tátrai 2011: 156 alapján).

Diskurzustípusként² a halotti búcsúztató átmeneti műfajnak tekinthető az irodalmi és a folklórszövegek között (l. Voigt szerk. 1998 15–148). A versek sajátos keletkezésük miatt nem tekinthetők prototipikus monologikus szövegeknek. A megnyilatkozó hatásszándékát és a befogadó elvárásnormáit irányító keretek a szövegtípusból, a cselekvésből és a szituációból erednek (Tolcsvai Nagy 1996: 52–53). A befogadóként megjelenő közösség a szövegek keletkezésekor intenzíven és közvetlenül van jelen. A versek dialogikus nyelvi interakcióban jönnek létre az elhunyt

1 A versek a halottas háznál, ritkábban a temetőben vagy a templomban hangzottak el (Bartha 1995 1: 19–21).

2 A műfaj történeti alakulására l. Keszeg 2008: 313–317.

hozzátartozói és a kántor egyeztetése révén. A hozzátartozók egy szolgáltatás megrendelőiként vannak jelen, fizetnek a búcsúztatókért, ami ugyancsak hatással van a létrejövő szövegekre (Bartha 1995 1: 129–132, Kríza 1993: 16). A búcsúztató elhangzásakor befogadói szerepben jelen lévő rokonoknak lehetőségük van arra, hogy elvárásaikat közöljék a búcsúztatásban majd megnyilatkozóként részt vevő kántorral. A szövegekkel kapcsolatban tehát megkülönböztethető egy dialogikus jellemzőkkel rendelkező keletkezés és egy monologikusnak tekinthető előadás. A szóbeliség mellett a versek medialitását írásbeliség is jellemzi: kézirat készül belőlük. A szövegek befogadása tehát nem korlátozódik a halottbúcsúztatás szertartására és a halottat búcsúztató közösség tagjaira.

A versek létrehozásában az egyediségre törekvés mellett a búcsúztatókhoz kötődő konvenciók, a műfajjal mint diskurzustípussal kapcsolatos sémák is jelen vannak (Kríza 1993: 15–16). Tágabb értelemben a helyi szokások, a közösség jellemzői említhetők, melyek a szövegek kialakulására és fennmaradására egyaránt hatással lehetnek. Legerőteljesebben a halállal, temetéssel kapcsolatos más hagyományokkal való összefüggés figyelhető meg: ahol például a gyermekek vagy az öngyilkosok temetése eltérően zajlik, ott a róluk szóló versek is jól elkülöníthetők a többi búcsúztatótól (Vasas–Salamon 1986: 195). Emellett a versíró személye és a közösség vezető egyéniségeinek a gondolkodása (Kríza 1993: 27–28, Vasas–Salamon 1986: 198) is jelentős hatással bír.

A búcsúztatókkal kapcsolatos sémák egy része műfaji sajátosságnak tekinthető. Más része a közösségben begyakorlott konstruálási eljárásokkal hozható összefüggésbe, ezek tehát az azonos területről és időből származó versek közös vonásai. E különböző érvényességi körű sémák együttes jelenléte alapján kijelenthető, hogy a búcsúztatók tartalmát és szerkesztésmódját is nagyfokú konvencionizáltság jellemzi. Stabil szerkezeti és kifejezőeszköz-tárral rendelkeznek. A bevezető általában a halott korát, a halálokot, valamint az elhunyt általános bemutatását tartalmazza, ezt követi a családban betöltött szerep különböző részletességű megjelenítése, a záró strófák pedig áldást mondanak és felszólítanak a búcsúzásra. Az alkotói kreativitás megjelenésére leginkább a néhány versszakból álló bevezető részben nyílik lehetőség. Legkisebb variabilitást a záró strófák mutatnak (Bartha 1995 1: 129–132, Kríza 1993: 16, Keszeg 2008: 314–315). A sémák megvalósulása a (befogadóként is funkcionáló) hozzátartozók igényeivel összehangoltan történik. Az ő elvárásaik nem a séma újráírására, hanem annak az aktuális eseményhez (a halálesethez és az elhunythoz) való hozzáigazítására irányulnak. Minden szöveg egyedi és egyéni lehet tehát a diskurzustípusra vonatkozó sémák konvencionálisnak tekinthető megvalósulása során is.

A befogadók tudatos elvárásai között szerepel még, hogy a búcsúztató minél nagyobb hatást gyakoroljon az érzelmekre (Kríza 1993: 25). A befogadókkal kapcsolatos elvárásaik között említhető, hogy a búcsúztató elhangzásakor nemcsak elfogadott, hanem elvárt magatartásforma a gyász intenzív megélése, a sírás (Bartha 1995 1: 143–145), amire a szöveg egyes részletei explicit módon is ráirányítják a figyelmet (*hull érte a szemünk könnye*).

A halotti búcsúztató egyik meghatározó funkciója, hogy segítse az egyén és a közösség szintjén egyaránt veszteségként jelentkező esemény értelmezését (Bartha 1995 1: 130, Vasas–Salamon 1986: 197), ezzel együtt a halál társas-kognitív feldolgozását, valamint a személyközi viszonyok alakítását mind az elhunytat, mind pedig a közösség többi tagját illetően. Az újrakonstruálódást a gyász megélése mellett az elhunyt közösségben betöltött szerepének és személyes kapcsolatrendszerének a kinyilvánítása

segíti (Kunt 1987: 15). Mindez szigorú hierarchikus sorrendben történik: a közvetlen vérségi rokonoktól kezdve egészen a barátokig terjedhet; jellemzően a férfiak jelennek meg előbb, kivéve azokat az eseteket, ahol a beteg ápolását végző nőt illeti az elsőbbség (Kríza 1993: 16). A közösségben betöltött szerepről tanúskodik egy-egy vers terjedelme is: annál hosszabb a szöveg, minél meghatározóbb pozíciót töltött be az elhunyt a faluközösségben. Középkorú halott esetében a családon belüli hierarchia megjelenítése mellett lehetséges funkció, hogy a családot a búcsúztatóban rábízzák valamelyik férfirokonra (Kríza 1993: 25). Idősek és fiatalok halálakor ilyesmire nincs szükség, mivel más a közösségben betöltött szerepük.

A műfaji sajátosságok fontos háttérinformációval szolgálnak a nyelvészeti elemzéshez. A kontextusfüggő kiindulópontok működése, azok áthelyeződésének vizsgálata, valamint a résztvevői szerepek árnyaltabb jellemzése a diskurzustípus felől is motivált.

3.2. A szövegcsoportok kijelölése

A vizsgált nyolcvan vers három kisebb szövegcsoportból áll, melyek alapjául két kéziratos gyűjtés, Bartha Elek dél-gömöri (a nyelvi példák után = DG) és Kríza Ildikó felsőnyéki (a példák után = FNy) gyűjtése szolgált. A kötetek egy-egy terjedelmes folklorisztikai tanulmányt is tartalmaznak a felgyűjtött szövegekről, amelyek jelentős információkat tesznek elérhetővé mind az egyes búcsúztatókra, mind magára a szövegtípusra vonatkozóan (vö. 2.1.). A dél-gömöri versek négy, a felsőnyékiek pedig három kántorhoz köthetők. Az azonos területen tevékenykedő kántorok ismerték egymás munkáit, akár egymás után, akár egyidejűleg láttak el szolgálatot egy-egy közösségben.

A verseket úgy választottam ki, hogy a különböző területekről származó szövegek összehasonlításával egyrészt láthatóvá váljanak az egyes szövegcsoportok sajátosságai, másrészt azok a közös vonások, amelyek a diskurzustípusra vonatkozó ismeretekkel összevetve (l. 3.1.) akár általánosabb érvényűek is lehetnek. A műfaji sajátosságok leírása érdekében a közel száz évet felölelő 276 felsőnyéki búcsúztatóból harminc 19. századi (1857 és 1880 közötti = FNy1) és húsz 20. századi (1944 és 1950 közötti = FNy2) szöveget választottam ki. A két csoport kialakítását az idő tényezője mellett a versek jelentős tartalmi és szerkezeti megváltozása is indokolta, ami miatt elnagyolt lenne a 19. és 20. századi felsőnyéki búcsúztatókat homogén szövegcsoportként kezelni. Az 1949 és 1991 között keletkezett 204 dél-gömöri versből szintén harmincat vizsgáltam. Ezek közül a legkorábbi 1956-ból, a legkésőbbi pedig 1986-ból származik, de a többségük 1970 és 1980 között keletkezett.

A néprajzi háttérismeretek alapján (l. 3.1.) megkülönböztetett fiatal, középkorú és idős elhunytak felett mondott búcsúztatókból egyaránt tízet választottam ki. A közösségi kapcsolatrendszer alapján fiatalnak a halva született gyermektől a szüleivel élő, még nem házas, gyermektelen elhunytakat tekintettem. Középkorúnak a házasságban élő, unokával még nem, de többnyire egyedülálló gyermekkel rendelkező elhunytak számítottak, idősek pedig a többnyire házas gyermekkel és unokákkal rendelkezők.³ Az életkori csoportok kialakításánál természetesen a számszerűsített életkor is fontos szempont, ez azonban nem minden szövegnél maradt fenn. Az elhunyt rokonsági kapcsolatrendszere viszont minden búcsúztatóban megjelenik, ez alapján

3 Összhangban a KSH módszertani dokumentációhoz kapcsolódó definícióival, kiemelten a *család*, *felmenő rokon*, *fiatalabb felnőttség* és *idősebb felnőttség* fogalmával (KSH1–4).

tehát jól elkülöníthetővé váltak az egyes csoportok.

A 20. századi felsőnyéki versek esetében a búcsúztatók jellege nem nyújtott lehetőséget e három életszakasz szétválasztására. A szövegekben ugyanis nagymértékű egyszerűsödés és sematizálódás figyelhető meg a 19. századiakhoz képest (Kríza 1993: 28). Az idősek és a fiatalok felett mondott búcsúztatók különülnek el egymástól, a középkorúak búcsúztatására is e kettő közül az egyik használatos. A 20. századi felsőnyéki búcsúztatók esetében ezért idősek és fiatalok felett mondott verseket különítettem el, melyekből tíz-tíz vizsgálatát végeztem el.

A bemutatott példák után zárójelben szerepel azok lelőhelye: a szövegcsoporthoz utaló rövidítés után a vers száma következik, amellyel a közreadott gyűjtésben ellátták. A (FNy1: 18) így a 18. felsőnyéki búcsúztatóból származó példa. A dél-gömöri kántorokat a kötetben való megjelenésük sorrendje szerint sorszámoztam, mivel ebben a kötetben személyenként újrakezdődik a versek sorszámozása. A (DG: 4.8) a közreadott gyűjtésben a negyedik kántornak, Stubendek Istvánnak a 8. sorszámú versét jelöli.

4. A referenciális tájékozódás jellemzői a versekben

4.1. A kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése és a létrejövő fikció

Jellemző a szövegekre, hogy a referenciális tájékozódás centruma nem kizárólag a tényleges megnyilatkozó, a halottat búcsúztató kántor, hanem a már csak fizikailag jelenlévő elhunyt is lehet. A referenciális tájékozódás központjának áthelyeződésével olyan fiktív diskurzusok jönnek létre, melyek során az elhunyt megnyilatkozóként nyelvi interakciót kezdeményez a diskurzus valamely ténylegesen jelen lévő résztvevőjével, jellemzően családtagjaival, barátaival. Az is megfigyelhető, hogy a megnyilatkozás tényleges címzettjeitől elfordulva aposztrofikus fiktív diskurzust kezdeményez a halállal vagy Istennel (bővebben l. 4.2.). Az aposztrofikus megszólítások azonban nemcsak a fiktív megnyilatkozó, az elhunyt, hanem a ténylegesen megnyilatkozó kántor kiindulópontjából is megjelennek.

(1a) A kis halott mintha szólna, mielőtt innét

távozna, ím ez búcsúszava (FNy1: 20)

(1b) Halljátok mindnyájan utolsó szavait (FNy2: 274)

(1c) Éntőlem az ő nevében végbúcsúját vegyétek (DG: 3.33)

A kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése egyes szövegek bevezető versszakainak a végén jelölt. Az (1a–c) példákban a ténylegesen megnyilatkozó kántor nyelviileg is hozzáférhetővé teszi, hogy az elhunyt kiindulópontjából fog szólni. Egyenes idézésnek mégsem tekinthető ez a művelet: a tényleges megnyilatkozással párhuzamos és egyidejű, az elbeszélt eseményben megnyilatkozóként megkonstruálódó elhunyt pedig fizikailag is jelen van a térben. A beszédeseményben befogadóként részt vevő hozzátartozók tehát saját jelen idejű tapasztalatuk révén is tudatában vannak annak, hogy az elhunyt nem lehet az ő kontextusfüggő kiindulópontjából nyelviileg hozzáférhetővé tett események tényleges elbeszélője. A létrejövő fiktív diskurzusban az elhunyt a nyelviileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenet szereplőjéből a beszédesemény résztvevőjévé, megnyilatkozóvá válik. Eközben a tényleges megnyilatkozás befogadói, a közösség tagjai a fiktív diskurzusnak is befogadóiként funkcionálnak, csakúgy, mint a tényleges megnyilatkozásnak.

(1d) Alig nyílt még az élet számomra már kész a sír (FNy1: 5)

A nézőpont áthelyeződése nem minden esetben jelölt. Az (1d) példa egy felsőnyéki búcsúztató első sora, melyben az elhunyt E/1. kiindulópontja érvényesül. Ennek sikeres feldolgozásához a szöveg kontextuális jellemzőinek ismerete nagyobb mértékben járul hozzá, mint azokban az esetekben, ahol az áthelyeződés nyelvi jelölt. A kontextusfüggő kiindulópont a szöveg egésze alatt az elhunyt marad. A korai felsőnyéki versek közül 8-ban, a dél-gömöri búcsúztatókból pedig 6-ban figyelhető meg az elhunyt kiindulópontjának a szöveg egészére kiterjedő érvényesítése.

Az elbeszélői tevékenységre reflektálás minden esetben megtörténik, előtérbe kerül tehát a megnyilatkozás diszkurzív jellege. A tényleges (1a és 1b) és a jelöletlen fiktív (1d) megnyilatkozási kiindulópontból egyaránt hozzáférhetővé válhat, hogy a búcsúzásban az elhunyt az a szubjektum, akihez a beszéd köthető. Előtérbe kerülhet emellett a megnyilatkozás fiktív jellege is (1c). A beszédtevékenységre reflektálás nem csak a szövegek bevezető szakaszában történhet. Egy dél-gömöri vers huszadik versszakában megjelenő (1e) példához hasonlóan a megnyilatkozási szerepű elhunyt saját beszédtevékenységére a szöveg különböző pontjain irányulhat a figyelem.

(1e) Vegyétek hűlt ajkam meleg búcsúszavát (DG: 3.45)

4.2. A fiktív és a tényleges megnyilatkozó a szövegekben

A versekben az elhunyt kiindulópontjából válik hozzáférhetővé az ő személyes kapcsolatrendszere, valamint a halál eseménye. Noha a halottbúcsúztatás eseménye az egész versben jelölt, az elhunyt E/1. megnyilatkozása, valamint ezzel összefüggésben a kántor közvetítős szerepe nem tekinthető magától értetődőnek (utóbbi nyelvi jelölt nem jelenik meg a szövegekben, a nyelvi kifejezésekben a kántor a közösség tagjaként konstruálódik meg, nincs kiemelt szerepe l. 4.3.). Az egyes szövegcsoportok között mind mennyiségi szempontból, mind szövegbeli szerveződését tekintve eltérések figyelhetők meg az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának érvényesülésében.

A dél-gömöri szövegekben jelenik meg a legmeghatározóbban az elhunyt kiindulópontja. 25 búcsúztatóban meghaladja a vers terjedelmének a felét, 6-ban egyáltalán nem jelenik meg más referenciális központ, további 12-ben a szöveg teljes terjedelmének legalább a 90%-a köthető az ő nézőpontjához. Megállapítható tehát, hogy a szövegek több mint felében meghatározóan az ő kontextusfüggő kiindulópontja érvényesül.

A korai felsőnyéki versek közül 24-ről mondható el, hogy terjedelmük felénél nagyobb arányban jelenik meg az elhunyt kiindulópontja. Ezekből 9-ben az egyes szövegek több mint háromnegyede alatt, 8-ban pedig végig ő a referenciális tájékozódás centruma. A két szövegcsoportban tehát hasonló az olyan versek száma, melyben a fiktív megnyilatkozó kiindulópontja a tényleges megnyilatkozóénál hosszabban érvényesül.

A kései felsőnyéki búcsúztatókban a dél-gömöri és a korai felsőnyéki versekkel szemben nem az elhunyt nézőpontja dominál. A vizsgált szövegek között nem szerepel olyan, amelyben végig az ő kontextusfüggő kiindulópontja érvényesül. Mindössze 5 esetben fordul elő, hogy kiindulópontja a szöveg terjedelmének pontosan háromnegyedében érvényesül. Ezeken kívül a kántor kiindulópontját nagyobb arányban

érvényesítő versek figyelhetők meg.

A tényleges megnyilatkozó, a kántor tehát a kései felsőnyéki versekben jelenik meg a legnagyobb arányban a referenciális tájékozódás centrumaként. 15 szövegről mondható el, hogy tényleges megnyilatkozóként nagyobb terjedelemben érvényesül az ő kiindulópontja, mint a fiktív megnyilatkozóé. A szöveg teljes hosszán keresztül mindössze 3 esetben, háromnegyede alatt pedig további egy versben. A búcsúztatók nagyobb részében (11 szövegben) alig haladja meg a teljes terjedelem felét. A korai felsőnyéki és a dél-gömöri versekben ennél jóval ritkábban dominál a kántor megnyilatkozó kiindulópontja. A korai felsőnyékiek közül 6-ban: egy esetben a teljes szövegen keresztül, 3-ban a terjedelem háromnegyede alatt, 2 versnek pedig a felénél valamivel hosszabban érvényesül a kántor kiindulópontja. A másik két szövegcsoporthal összevetve itt tehát a referenciális tájékozódás áthelyeződésének másfajta mintázata figyelhető meg, mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt.

A fiktív és a tényleges megnyilatkozók szövegbeli szerveződése a következőképp alakul. A korai felsőnyéki versekben legjellemzőbben a nyitó versszakokban (13 szövegben), valamint a nyitó és záró (6) strófákban a kántor (és a halottat búcsúztató közösség) nézőpontja érvényesül. A kései felsőnyéki szövegek ennél kevésbé változatosan szerveződnek: az általában négy versszakból álló búcsúztatók első strófáiban a kántor, majd pedig az elhunyt a referenciális tájékozódás központja. A dél-gömöri verseknél a korai felsőnyékiekhez hasonlóan szintén a nyitó strófákban érvényesül a kántor megnyilatkozó kiindulópontja (10), emellett az elhunyt kiindulópontjából konstruálódó búcsúzás közben (5), valamint az első és az utolsó versszakokban (4) is előfordulhat a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése.

4.3. Az elhunyt és a közösség – résztvevők és szereplők

A rokonsági kapcsolatrendszer kinyilvánításával összefüggésben figyelhető meg, hogy a kántor gyakran az elhunytat gyászoló közösség nevében, vagy annak tagjaként nyilatkozik meg, melyet leginkább T/1. igealakok, birtokos személyjelek (Kicsi fiunk Drága Gyurikánk) tesznek explicitté, de a *mi* személyes névmás is előfordul (2a). Ez az inkluzív *mi* jól körülhatárolható: a beszédesemény tényleges befogadóiként jelenlévőkre és a kántorra mutat, akik egybeesnek a halottat búcsúztató közösség tagjaival.

(2a) Mi az enyészetnek karjára tesszük őt (DG: 3.44)

Ebből a kiindulópontból kerül sor az elhunyt aposztrofikus megszólítására (2b) is.⁴ A nyelvi megismerés korlátaitól való eltekintés (Tátrai 2012: 202 alapján) ebben az esetben úgy megy végbe, hogy a megnyilatkozó egy olyan, a térben ténylegesen jelen lévő személlyel kezdeményez nyelvi interakciót, akivel ez fizikai állapotából adódóan már nem lehetséges, és ennek a tényleges diskurzus résztvevői tudatában is vannak. A létrejövő aposztrofikus diskurzusban a megnyilatkozás befogadói mellékes résztvevőkként jelennek meg, csupán a beszédesemény megfigyelésére van lehetőségük. A megnyilatkozásnak olyan címzettjei, akik a nyelvi hozzáférhetővé tett referenciális jelenetnek szereplői lehetnek, de közvetlenül nem címzettjei. A (2b) példában a kántor az elhunyt megszólításával nyelvi az ő figyelmét irányítja egy világbeli jelenetre (történetesen a halálára), a megnyilatkozás tényleges befogadói azonban a mellékes

4 Az elhunyt felé történő aposztrofikus elfordulás a korai felsőnyéki (8 versben) és a dél-gömöri (9 szövegben) búcsúztatókra jellemző, a kései felsőnyékiekben nem fordul elő.

résztevőkként és a közösség tagjaiként megkonstruált hozzátartozók.

(2b) Miért hagysz itt minket aki példánk valál (FNy1: 28)

(2c) Ezért hullatnak bánatkönnyeket

Húlt tetemed, gyász koporsód felett (FNy1: 12)

A kántor megnyilatkozási kiindulópontjából a közösség a megnyilatkozás tényleges és közvetlen címzettjeként is megjelenhet (T/2.), amit szintén egyes ige- és névszóalakok jelölnek (*halljátok* mindnyájan utolsó szavait), a közösség tagjai emellett az elbeszélte esemény szereplői is lehetnek, amit T/3. szóelőfordulások (fájdalmas könnyeket *hullatnak* érte) jelölnek. A közösség T/2. megjelenése esetén az elhunyt a közösség más tagjai mellett az elbeszélte esemény szereplőjeként (E/3.-ben) jelenik meg, a rokoni kapcsolat pedig az ő E/3. kiindulópontjából konstruálódik meg (*szerettei, szülei, rokonai*). A közösség tagjai az elhunyt aposztrofikus megszólításával összefüggésben megjelenhetnek a nyelviileg hozzáférhetővé tett világbeli esemény szereplőiként is, amelyet a (2c) példa mutat be.

Az elhunyt megnyilatkozási kiindulópontjából az őt búcsúztató közösség a megnyilatkozás címzettjeként jelenik meg, vagyis a fiktív megnyilatkozás befogadójaként. A (3a) példában látható, ahogy ez T/2. felszólító módú igealakokkal nyelviileg hozzáférhetővé válik. Előfordulhat emellett, hogy a közösség és tagjai az elbeszélte esemény szereplőiként konstruálódnak meg, amit T/3. igealakok jelölnek (3b). Így a fiktív megnyilatkozásnak közvetett címzettjeivé válhatnak a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződésével is, hasonlóan a (2c) példához, amelyben az elhunyt aposztrofikus megszólítása révén kerültek ilyen résztvevői szerephez a diskurzusból.

(3a) Fogjátok koporsóm, vigyétek a sírba (FNy2: 276)

(3b) Áldottak legyenek jótevők szomszédok (FNy2: 274)

A résztvevői szerepek sajátos szerveződése, a megnyilatkozás közvetlen és közvetett címzettjeinek alakulása a közösség tagjai és az elhunyt közti szociális távolság kinyilvánítására is szolgálhat: míg a közelebbi hozzátartozók a beszédesemény résztvevőiként is megkonstruálódnak, addig a távolabbi rokonok, barátok inkább csak az elbeszélte esemény szereplőiként jelennek meg (vö. Kriza 1993: 25). A rokonsági kapcsolat minden esetben az elhunyt megnyilatkozási kiindulópontjából konstruálódik meg, melyet leggyakrabban a birtokos személyjelek (*kedves nagy bátyáim, sógorom, testvérem*), elvéve személyes névmások is jelölnek.

Megfigyelhető, hogy az elhunyt igen ritkán jelenik meg valamilyen közösség tagjaként. A szövegekben fellelhető egy-egy ellenpélda egyike a (4)-es verssor, amely az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjából válik hozzáférhetővé, az elbeszélte jelenet múlt idejű az elhunyt megnyilatkozási jelenéhez képest, az inkluzív *mi* pedig házastársakra mutat.

(4) Boldogságunk láncát széttépte a halál (DG: 3.44)

4.4. Aposztrofikusan megszólított entitások⁵

5 Az Istennel folytatott aposztrofikus és/vagy fiktív diskurzus a nyelvi tevékenység általános jellemzői és a halotti búcsúztató műfaja felől tett megállapítás. Istennek a diskurzusból betöltött résztvevői szerepe ugyancsak a műfaji sajátosságokból kiindulva értelmeződik a nyelvi interakcióban. A

Az aposztrofikus elfordulás a szövegekben nemcsak az elhunyt felé történhet, a halál és Isten megszólítására is sor kerülhet bennük. Ők így nem csupán a nyelvileg hozzáférhetővé tett jelenet szereplőiként konstruálódnak meg, hanem a létrejövő aposztrofikus diskurzus résztvevőiként és az interszjektív megismerés részeseiként is jelen vannak a szövegekben. Mind a tényleges, mind a fiktív megnyilatkozó kiindulópontból előfordul az aposztrofikus megszólítás. A megnyilatkozó és a megszólított entitás nyelvi interakcióba lépése aposztrofikus fikció létrejöttét eredményezi (Tátrai 2012 alapján). A tényleges megnyilatkozó kiindulópontjának érvényesítése esetén a címzettként megkonstruált befogadó, az elhunyt megnyilatkozó kiindulópontjának érvényesítésénél pedig mindkét résztvevő fiktívnek tekinthető (5a). A beszédesemény tényleges résztvevői mellékes résztvevőkként konstruálódnak meg, beleértve akár a ténylegesen megnyilatkozó kántort is.

- (5a) Ó kegyetlen halál nincs nálad kegyelem
 Miért is nem hagytál még tovább itt élnem (DG: 3.44)
 (5b) Óh halál! Te az életnek hervasztó fuvalma!
 Mely miatt csak rövid időn már négy sír nyíla (FNy1: 40)

A halál felé fordulás inkább a dél-gömöri búcsúztatók sajátossága, a korai felsőnyéki versekben csupán egyszer jelenik meg (5b), a késeiekben pedig egyszer sem. Az egyetlen előforduló megszólítás a kántor kiindulópontjából történik, az elhunyt a nyelvileg hozzáférhetővé tett jelenet szereplőjeként konstruálódik meg. A dél-gömöri versekben a kántor csak egy esetben kezdeményez fiktív diskurzust a halállal, a többi esetben az elhunyt kiindulópontjából történik az aposztrofikus megszólítás.

Isten megszólítása mindhárom szövegcsoporthoz megfigyelhető. Különbség van azonban a tényleges és a fiktív megnyilatkozó kiindulópontból hozzáférhető konstrukciók között. A dél-gömöri szövegekben csak az elhunyt fordul aposztrofikusan Isten felé (6a), míg a felsőnyéki versekben a kántor és az elhunyt is.

- (6a) Indulok utamra: fogadj be, engedj be (DG: 1.14)
 (6b) Azért sír felette atyja és az anyja
 Vigasztald szívüket, mindenknek atyja (FNy1: 4)
 (6c) Óh ki mérhetné meg övéi fájdalmát
 Irgalmas jó Isten küldjél vigasztalást (FNy2: 267)

Ha a megnyilatkozás az elhunyt kiindulópontjából konstruálódik, akkor a halál eseményével kapcsolatos. Isten ezzel összefüggésben jelenik meg cselekvőként, melyet a (6a) példa mutat be. Amikor a tényleges megnyilatkozó kiindulópont érvényesül a diskurzusban, akkor Isten nem kizárólag a halál eseményével közvetlenül összefüggésben lehet cselekvő, hanem a halál eseményéből következő, de tőle elkülöníthető gyász eseményében is (6b és 6c). Isten a nyelvi interakciónak olyan résztvevőjeként jelenik tehát meg, akinek nem csak a halállal kapcsolatos cselekvések tulajdoníthatók az elbeszélte eseményben. Az aposztrofikusan megszólított HALÁL cselekvései ezzel szemben csak a halál eseményével összefüggésben értelmezhetők.

A létrejövő aposztrofikus és fiktív diskurzusok a tényleges megnyilatkozás

diskurzustípusban nyelvileg megkonstruált résztvevői szerepe nem azonos annak bibliai-teológiai megalapozottságú értelmezésével. (Szentgyörgyi Rudolf szíves szóbeli közlése alapján)

jelenével egyidejűek. Az általuk nyelvileg hozzáférhetővé tett referenciális jelenetek abban az esetben múlt idejűek, ha a HALÁL eseménye bennük a halál vagy Isten cselekvéseként konstruálódik meg. Ezt az (5a) és (5b) példa mutatja be.

Isten és a halál szubjektumként való megkonstruálódását azok a metaforikus nyelvi kifejezések is támogatják, amelyekben a nyelvileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenet szereplőiként, E/3. cselekvőkként jelennek meg. A következő fejezet metaforizáció és a kontextusfüggő kiindulópont lehetséges összefüggéseit részletesebben a metaforikus konstrukciók felől közelíti meg.

5. A HALÁL metaforikus nyelvi konstrukciói

A szövegekben előforduló metaforikus nyelvi kifejezések számos vizsgálati szempontot kínálnak. A szövegtípus tartalmi jellemzőiből fakadó központi fogalmak, mint a HALÁL, az ELHUNYT, ISTEN vagy az IDŐ metaforikus szemantikai konstrukcióinak elemzésében bemutatathatók a forrástartományok, valamint az, hogy ezek a jelentés mely összetevőjét, összetevőit teszik nyelvileg explicitté és helyezik ezzel előtérbe. A metaforikus nyelvi konstrukciók szemantikai kidolgozottsága mellett a versekben megfigyelhető a metaforikus és metonimikus viszony együttműködése, melyek szétválasztása nem minden esetben nem minden esetben indokolt, és nem is minden esetben lehetséges (bővebben l. Kövecses 2005: 163).

A nézőpont szerveződésével összefüggésben megfigyelhető, hogy az egyes metaforikus szerkezetek milyen kontextusfüggő kiindulópontból konstruálódnak meg. Az elemzés legfőbb szempontja ez: a valós vagy fiktív kontextusfüggő kiindulópont és a metaforikus kifejezések összefüggéseinek bemutatása. A szövegekben fellelhető metaforikus kifejezések az elhunyt és a kántor kontextusfüggő kiindulópontjából egyaránt konstruálódhatnak. A (7a) és (7b) példában látható, hogy a hasonló metaforikus kifejezések a felsőnyéki és a dél-gömöri versekben is fellelhetők. A két példa legfeltűnőbb különbsége a kontextusfüggő kiindulópont.

(7a) Az utolsó úton sírba kell már mennem (DG: 1.2)

(7b) Mielőtt távozna utolsó útjára (FNy2: 263)

A fenti szempontokkal összefüggésben vizsgált metaforikus kifejezések két nagyobb kategória tagjaiként értelmezhetők: 1. az UTAZÁS forrástartományhoz kötődők, 2. az ENTITÁS CSELEKVŐ fogalmi metaforához kapcsolódók.

5.1. Az UTAZÁS mint forrástartomány

A metaforikus szemantikai szerkezetek egyik csoportjában a HALÁL az UTAZÁS fogalmának segítségével hozzáférhetővé tett ÉLET része, UTOLSÓ vagy VÉGSŐ UTAZÁSKént jelenik meg (8a és 8b). Jellemző a (tényleges vagy fiktív) megnyilatkozó saját kiindulópontjának érvényesítése, valamint a FORRÁS CÉL ÖSVÉNY idealizált kognitív modell összetevőinek profilálódása.

(8a) Hozzátok is szólok ez utolsó útról (DG: 1.3)

(8b) Már még az élet végső útján (DG: 2.34)

A (8a) és (8b) példában a nyelvileg kidolgozott ÖSVÉNY, a (8b)-ben ezen kívül a

megnyilatkozó kántor perspektívájából feldolgozható *megy* ige teszi hozzáférhetővé a HALÁL fogalmát. Ebben a verssorban az elhunyt felé történő aposztrófikus elfordulás és a HALÁL metaforikus konstruálása együtt jelenik meg. Az elhunyt az így létrejövő diskurzusban befogadóként van jelen, a nyelviileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenetben pedig cselekvőként. A metaforikus szemantikai konstrukció így az ESEMÉNYEK CSELEKVÉSEK általánosabb fogalmi metafora specifikusabb megvalósulásaként is értelmezhető. A (8a) példa az elhunyt kiindulópontjából teszi hozzáférhetővé az elbeszélte eseményt. Az elhunyt a diskurzus megnyilatkozójaként konstruálódik meg, cselekvői minősége így nem korlátozódik a metaforikus HALÁL fogalmával kapcsolatos cselekvésekre. A *szól* ige E/1. jelenléte felhívja a figyelmet az elhunyt saját beszélői tevékenységére, a megnyilatkozás tényére.

A HALÁL emellett olyan UTAZÁS-ként is megfigyelhető, amely nem az ÉLET fogalmával rész-egész viszonyban specifikálódik. A (9a) és (9b) példában az esemény kifejezése olyan perspektívájú igékkel történik, amelyek a tényleges megnyilatkozó (és a közösség) felől megkonstruált cselekvést fejeznek ki. Az ilyen konstrukciók általános perspektívája az *elmegy*, *eltávozik* igekötős igék jelentéséből⁶ következik: az elsődleges figura a fizikai térben távolodó mozgást végez a másodlagos figurához képest. A (9b) példa *eltávozik tőlünk* kifejezésében pedig nyelviileg is jelölt az elhunytat búcsúztató közösség, amelyhez viszonyítva feldolgozhatóvá válik a térbeli távolodás. Ennek a közösségnek része a megnyilatkozó kántor is. A bemutatott (9a) és (9b) példában nem a HALÁL és az ÉLET rész-egész viszonya profilálódik, sokkal inkább a HALÁL temporális jellemzője.

(9a) Áldjon Isten én már elmegyek (DG: 2.23)

(9b) Aki már örökre eltávozik tőlünk (FNy2: 252)

Az UTAZÁS forrástartománnyal kapcsolatos kifejezésekben megfigyelhető, hogy az elhunyt cselekvőként konstruálódik meg. A HALÁL eseménye viszont csak azokban a példákban válik az ő aktív cselekvéseként hozzáférhetővé, amikor a tényleges megnyilatkozó által elbeszélte esemény E/3. szereplőjeként van jelen (7b).

5.2. A NÖVÉNY mint forrástartomány

Az elhunyt a fent bemutatott fiktív diskurzusok megnyilatkozójaként vagy befogadójaként, valamint a metaforikusan hozzáférhetővé tett esemény szereplőjeként is megkonstruálódhat élőként. A következőkben olyan metaforikus szemantikai konstrukciókat mutatok be, melyekben az elhunyt élőként, de nem cselekvőként van jelen. Ezek egyik típusában az elhunyt a NÖVÉNY forrástartomány révén válik hozzáférhetővé.

(10a) Azért hogy a halál egy rózsát sírba vitt (FNy1: 7)

(10b) Ezen bús családnak zsenge bimbója volt (FNy2: 276)

(10c) Mint az elvirágzott vihar tépdeste fa

Hetvenhat év után megyek a sírba ma (DG: 1.2)

A (10a–c) példa azt szemlélteti, hogy az ilyen metaforikus szerkezetek jelen vannak

6 Az *el* igekötő jelentéséhez bővebben l. Tolcsvai Nagy 2011: 71, az igekötős ige jelentésszerkezetéhez Tolcsvai Nagy 2005: 31–34.

mind az elhunyt, mind a kántor kiindulópontjából feldolgozható diskurzusokban. A NÖVÉNY különböző kidolgozottságú lehet, ezzel összefüggésben különböző specifikussággal utalhat a halott életkorára és a közösségben betöltött szerepére. A (10a) és (10b) példában profilálódik, hogy az elhunyt nő, utóbbiban pedig az is, hogy fiatal. A (10c)-ben a nyelvi nagy mértékben kidolgozott növényi életszakasz és állapot (*elvirágzott, vihar tépdeste*) teszi hozzáférhetővé az életkort. A HALÁL eseménye ezekben a metaforikus konstrukciókban a következőképp jöhet létre: a növényként megkonstruált elhunyt valamilyen esemény vagy cselekvés hatására elpusztul. Ahogy a (10d) példában is látható, a HALÁL fogalma tehát az EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora révén, a növény pusztulása által válik hozzáférhetővé.

(10d) Korán letört és elhervadt (DG: 2.23)

5.3. A HALÁL és ISTEN mint cselekvő entitás

A búcsúztatókban más olyan cselekvő entitások is jelen vannak, amelyek cselekvései révén konstruálódik meg a HALÁL fogalma. Ezek részben egybeesnek a diskurzus aposztrófikus megszólított résztvevőivel, de nem teljes mértékben. Lényeges különbség továbbá, hogy míg az aposztrófikus megszólítás ideje egybeesik a halottbúcsúztatás jelenével, addig ezek a kifejezések múlt idejűek.

A (11a–c) példák a HALÁL-nak az elbeszélte eseményben való metaforikus megjelenését mutatják be, vagyis olyan eseteket, amelyekben a HALÁL nem résztvevője a létrejövő diskurzusnak. Látható, hogy az elhunyt és a kántor kiindulópontjából viszont olyan cselekvőként konstruálódik meg, akinek aktív cselekvése révén következik be a HALÁL eseménye. Az entitás nyelvi különböző mértékben kidolgozott: a *halál* mellett előfordulnak olyan jelzők, mint a *hideg*, *zord* vagy *kegyetlen*. A bemutatott búcsúztatórészletek mellett is igen változatos cselekvések köthetők a metaforikusan cselekvőként megkonstruált HALÁL-hoz: *átölel*, *letör*, *lesújt*, *jön*, *kiolt (életet)*, *megszabadít*, *elválaszt*, *meglep* stb.

(11a) Én velem csak jót tett a halál hatalma (DG: 1.4)

(11b) Ő szelíd ajkát lezárta a halál (FNy1: 18)

(11c) A halál megváltá a sok szenvedéstől (FNy2: 275)

ISTEN ehhez hasonlóan jelenik meg a HALÁL fogalmát metaforikusan az ő cselekvéseként létrehozó szemantikai szerkezetekben: megkonstruálódhat fiktív vagy tényleges megnyilatkozási perspektívából. A (12a) és (12b) példában azonban nem jelenik meg explicit módon a *halál*, a nyelvi kifejezés metaforikus 'halál' jelentését sokkal inkább a szövegvilág teremti meg.

(12a) Áldó kezét rám tette az én jó Istenem (DG: 1.8)

(12b) A jó égi atya megkönyörült rajta (FNy2: 262)

Megfigyelhető továbbá, hogy az ISTEN-hez kapcsolódó cselekvéseknél nem minden esetben figyelhető meg az a mintázat, amelyben a HALÁL eseménye az elsődleges figurának a másodlagos figurán végrehajtott cselekvése következtében válik hozzáférhetővé (12c). Az ISTEN-hez és HALÁL-hoz köthető metaforikus szemantikai konstrukciók emellett nem kizárólag cselekvést fejeznek ki. A (12d) példa szemlélteti,

hogy ISTEN-hez metaforikusan nemcsak cselekvések, hanem állapotok is kapcsolódhatnak, vagyis cselekvőnél általánosabban, mentális ágensként is hozzáférhetővé válhat.

(12c) Isten így akarta lettem én az övé (DG: 1.49)

(12d) Mert így tetszék az Istennek, legyen áldott szent neve (FNy1: 5)

ISTEN-től és a HALÁL-tól eltérően, de metaforikusan, cselekvő entitásként jelenik meg az IDŐ is. A cselekvése (az idézett példákon kívül az *elérkezett* fordul elő) múlt idejű a búcsúztatás jelenéhez képest, az elhunyt azonban nem olyan módon elszenvedője annak, mint ISTEN vagy a HALÁL cselekvései esetében. Összevetve az IDŐ, a HALÁL és ISTEN perspektíváját az elhunyt cselekvéseinek perspektívájával (5.1.), egyértelműen kijelölődik a deiktikus tájékozódás centruma, vagyis az, hogy mihez viszonyítva *jött/érkezett el* a végóra és *megy/távozik* az elhunyt.

(13a) Eljött vég órája e földi életemnek (FNy1: 20)

(13b) Még nem számítottad, hogy eljő már a végórád (DG: 4.10)

Ez a HALÁL-lal kapcsolatos jelentésképzési eljárás inkább a dél-gömöri szövegek sajátosságának tekinthető. A korai felsőnyéki versek között egyetlen példa figyelhető meg, a késői felsőnyékiekben pedig egy sem.

A HALÁL és ISTEN metaforikusan megjelenik CSELEKVŐ-ként. Megállapítható tehát, hogy ezek az entitások nem kizárólag az interszubjektív viszonyrendszer résztvevőiként (apoztrofikusan), hanem egy fiktív vagy tényleges megnyilatkozási perspektívából nyelviileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenet szereplőiként is cselekvők. Az elhunyt ilyenkor a HALÁL-t vagy ISTEN-t megszólító apoztrofikus fikcióhoz hasonlóan páciensként jelenik meg. Így résztvevőként és az elbeszélte esemény szereplőjeként is olyan személy, akinek a halála ISTEN vagy a HALÁL cselekvésének hatására következik be. Azokban a metaforikus konstrukciókban viszont, ahol a HALÁL az ÉLET UTAZÁS metafora részeként (UTOLSÓ vagy VÉGSŐ UTAZÁS-ként), vagy a HALÁL UTAZÁS metafora révén jelenik meg, az ELHUNYT CSELEKVŐ-ként konstruálódik meg. Azokban a kifejezésekben, melyekben aktív cselekvő, a nyelviileg hozzáférhetővé tett halála egyidejű a halottbúcsúztatás jelenével. Abban az esetben viszont, amikor a HALÁL valamely más entitás cselekvéseként konstruálódik meg, az esemény múlt idejű a megnyilatkozási kiindulópontához képest.

Az IDŐ olyan forrástartomány, amely a dél-gömöri gyűjtésben és a korai felsőnyéki versekben megfigyelhető a HALÁL-hoz vagy ISTEN-hez hasonló metaforikus CSELEKVŐ-ként, a diskurzus résztvevőjeként azonban nem jelenik meg.

6. Életkori csoportok – közösségi funkciók

6.1. A vizsgálati szempont motiváltsága a szövegekben

A nyelvi tevékenység életkori jellemzők, életkori csoportok alapján kimutatható sajátosságai elsősorban szociolingvisztikai vizsgálatoknak állnak előterében (bővebben l. Kiss 1995: 91–99, Wardhaugh 1995: 15–17). Megkülönböztethetők többek között életkor-kötöttségű vagy életkor-preferenciás jellemzők, jelen munkában azonban a közösségben betöltött szerep másfajta megjelenése válik vizsgálati szemponttá. A

szövegek egyik sajátossága a közösségen belüli kapcsolati háló (szűkebben a rokonsági kapcsolatrendszer) nyelvi reprezentációja. A verseket a közösségi kapcsolatrendszer egyfajta nyelvi reprezentációjaként vizsgálva az elhunyt életkori csoportja alapján megfigyelhető jellemzők állnak a középpontban. Az életkor szövegtípus-specifikus nyelvi reprezentációinak elemzését mindenek előtt az motiválja, hogy az elhunyt életkoráról, életkori csoportjáról gyakran csupán annak szövegbeli megkonstruálódásából értesülhetünk, más adat nem maradt fenn róla.

A vizsgálandó szövegek kiválasztásának egyik szempontja volt az életkori csoportok figyelembe vétele (l. 3.2.). Az életkori csoportok kialakítása és szem előtt tartása elengedhetetlen, az egyes szövegek közlések bevezetőtanulmányai is említést tesznek a közösségben különböző funkciót betöltő egyénekről és az ő búcsúztatásukban előforduló sajátosságokról (l. 3.1.). Az életkori csoport így a közösségi szerep egy jól megragadható jelölőjeként válik a nyelvi konstrukciók leírásának szempontjává. A szövegeket ennek megfelelően úgy választottam ki, hogy az különböző életkorban elhunytak felett mondott versek sajátosságai külön is vizsgálhatók legyenek.

A három életkori csoport (fiatal, középkorú és idős) megfigyelése az előzetes feltételezésekkel ellentétben nem lehetséges mindhárom szövegcsoporthoz. A kései felsőnyéki versek jól láthatóan két, kisebb mértékű variabilitást mutató séma alkalmazásba vételével születtek meg: a búcsúztatók vagy fiatalokról vagy idősekről szólnak. A szövegek legnagyobb részében kizárólag a rokonsági kapcsolatrendszer felsorolászerű bemutatása tájékoztat az elhunyt életkoráról, így ezek a szövegek nem kínáltak lehetőséget az életkorok alapján középkorúnak tekinthető elhunytak felett mondott versekben megjelenő sajátos közösségi funkciók vizsgálatára.

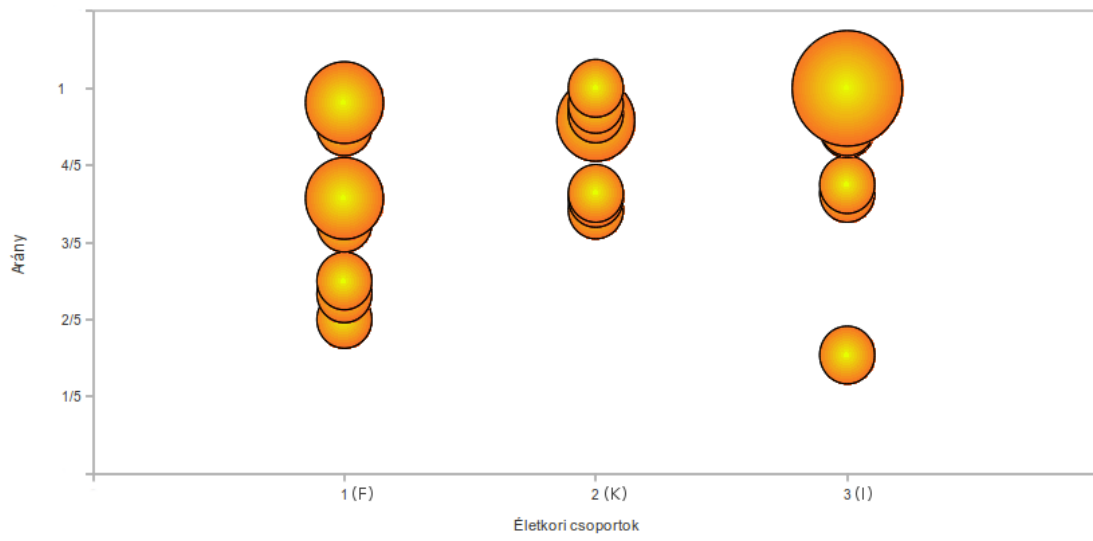
A szövegek alábbi vizsgálata arra irányul, hogy bennük a különböző életkori csoportok, életkorok milyen nézőpontból és hogyan konstruálódnak meg, valamint hogy a különböző életkori csoportokhoz köthető szövegekben milyen jellemző jelentésképzési eljárások figyelhetők meg. A korábbi szempontokkal összefüggésben meghatározó kérdés, hogy az életkor nyelvi konstruálása során fiktív megnyilatkozási pozícióba kerülnek-e a különböző életkorú elhunytak, aposztrofikus megszólítás címettségüként részeseivé válnak-e a létrejövő fiktív diskurzusnak. Felmerülő kérdés továbbá, hogy az egyes nyelvi kifejezések milyen perspektívából teszik hozzáférhetővé az életkort, és hogy ez az életkori csoportok vagy a szövegcsoporthoz sajátosságának tekinthető-e.

6.2. A fiktív megnyilatkozási kiindulópont érvényesülése

Az elhunyt életkorával, életkori csoportjával vagy közösségben betöltött szerepével kapcsolatos nyelvi kifejezések mind a tényleges megnyilatkozási, mind az elhunyt fiktív kiindulópontjából előfordulnak a szövegekben. Kivételt egyedül a kései felsőnyéki versek jelentenek, melyekben mennyiségi arányait tekintve is jóval nagyobb mértékben érvényesül a tényleges megnyilatkozó kiindulópontja. Ezekben a szövegekben egyetlen példától eltekintve a tényleges diskurzus megnyilatkozási, valamint az elhunytat búcsúztató közösségnek a nézőpontjából konstruálódnak meg azok a nyelvi kifejezések, amelyekben profilálódnak az életkor. Ennek életkori csoportok szerinti megoszlását az alábbi ábrák szemléltetik.

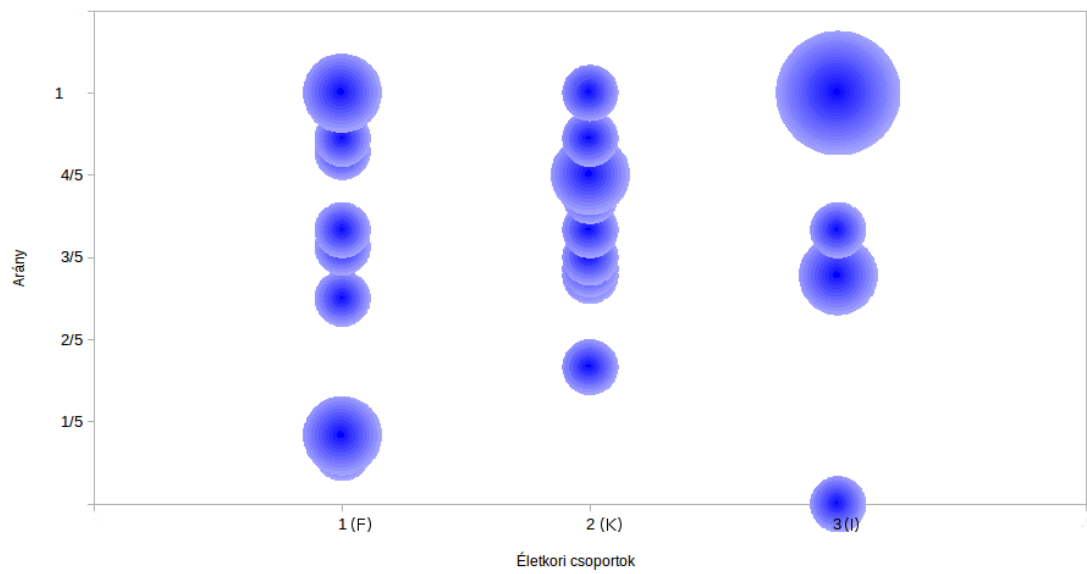
Az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának érvényesülése

Dél-gömöri versek

Az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának érvényesülése

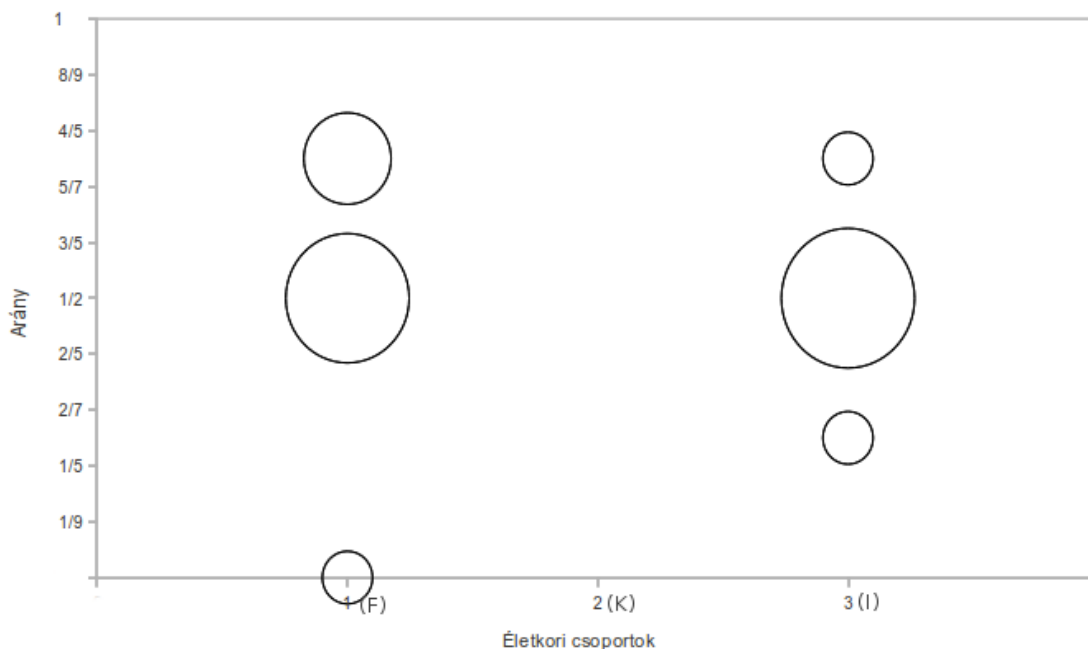
Korai felsőnyéki versek

Az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának érvényesülését bemutató diagramokon megfigyelhetők az egyes életkori csoportok közötti hasonlóságok és eltérések. A vízszintes tengely mentén a három életkori csoport különül el, a függőleges tengely az elhunythoz kapcsolódó kontextusfüggő kiindulópont érvényesülésének szövegbeli arányát mutatja, a körök mérete pedig a versek mennyiségét jelöli. A fiatalokról szóló versekre mindhárom szövegcsoporthoz jellemző, hogy a szövegek terjedelmének legalább a felében érvényesül az elhunyt fiktív megnyilatkozó kiindulópontja, azonban nem olyan nagy mértékben, mint az idősokkal kapcsolatos szövegekben. A középkorúak felett mondott szövegek összevetésére csak két szövegcsoporthoz kínál lehetőséget: mindkettőről megállapítható, hogy az adatok terjedelme (az elhunythoz kapcsolódó kontextusfüggő kiindulópont arányának

Az elhunyt kontextusfüggő kiindulópontjának érvényesülése

Kései felsőnyéki versek

legnagyobb és legkisebb értéke közti különbség) kisebb, mint a másik két életkori csoport esetében. A korai felsőnyéki és a dél-gömöri szövegcsoporthoz idős felett mondott verseiben az elhunyt a referenciális tájékozódás centrumaként jelenik meg a szövegek terjedelmének döntő részében, a – jellemzően négy versszakos – kései felsőnyéki verseknél viszont ez többnyire az utolsó két versszakra korlátozódik.

6.3. A tényleges megnyilatkozó kiindulópont

A diskurzus tényleges megnyilatkozó kiindulópontjából a halál eseményében szereplőként funkcionál elhunyt életkora, életszakasza különféleképpen jelenhet meg. A kései felsőnyéki versekben jellemzően ebből a kiindulópontból válik hozzáférhetővé az életkor⁷, de a tényleges megnyilatkozó kiindulópont érvényesülése az életkor vagy az életszakasz nyelvi profilálódásában a korai felsőnyéki és a dél-gömöri szövegekben

7 Ezekben a versekben mennyiségi arányait tekintve is többször jelenik meg a tényleges megnyilatkozó a referenciális tájékozódás centrumaként (l. 2. sz. melléklet).

is megfigyelhető életkori csoportok mindegyikében.

- (14a) A kis virágbimbó éltének már vége lett (FNy1: 30)
- (14b) Egy szép hosszú élet bezárult előttük (FNy2: 270)
- (14c) Harminchét év delén költözött el (DG: 1.1)

Ahogy a (14a–c) példákban látható, az életkor számos különböző módon konstruálódhat meg. Metaforikusan például a NÖVÉNY forrástartományon keresztül (14a) vagy a fizikai TÉR fogalmának segítségével (14b). Emellett annak a példái is megfigyelhetők, hogy a céltartomány is kidolgozottá válik nyelvileg: a (14c) példában explicit módon, életévekben kifejezve is megjelenik az életkor.

Az elhunyt aposztrofikus megszólításában előforduló életkorra utaló nyelvi kifejezések jelenléte azonban nem jellemző minden életkori csoportnál. A felsőnyéki szövegek közül a koraiakban mindhárom életkori csoport esetében találni rá példát, a késeiaknál viszont egyikben sem. A dél-gömöri versek példáiban az elhunyt életkorát is tartalmazó aposztrofikus megszólítás a fiatalok felett mondott versek sajátja.

- (15a) Férfi korodnak delén munka és gond között
lelked e porladó testből jobb hazába költözött (FNy1: 39)
- (15b) Isten hívott el téged kicsi kedvesünk (DG: 3.35)

Az (15a) példában látható, hogy az EGY NAP-ként konceptualizálódó ÉLET részeként profilálódik az elhunyt kora. A (15b) verssorban pedig ugyancsak metaforikusan, a test fizikai jellemzőjén keresztül válik hozzáférhetővé a FIATALSÁG fogalma.

Az elhunyt fiktív megnyilatkozási pozíciójából hozzáférhetővé tett életkor vagy életszakasz a dél-gömöri versek sajátosságának tekinthető, a korai felsőnyéki versek közül csak egyetlen, fiatal felett elhangzott búcsúztatóban található meg:

- (16a) Rólam, gyenge kis halotról el ne feledkezzetek (FNy1: 30)
- (16b) Zokogó jó édesanyám, Lacikád megy ma az égbe (DG: 4.8)

A két példában látható, hogy míg az egyik esetben a test fizikai tulajdonsága (kicsi) teszi hozzáférhetővé az életszakaszt, addig a másikban az elhunyt kiindulópontjából megkonstruált szülő (*édesanyám*). A (16b) példában a fiktív megnyilatkozási kiindulópont részlegesen áthelyeződik az édesanyára. Innen, az édesanya kiindulópontjából válik feldolgozhatóvá a szülő-gyermek viszonyban kicsinyítő képzős tulajdonnévvel kifejezett gyermek (*Lacikád*).

A különböző kontextusfüggő kiindulópontból konstruálódó nyelvi kifejezésekben látható, hogy az életkori jellemzők és az elhunyt közösségi funkciója számos különböző módon jelenhet meg a szövegekben. Ezek közül a leggyakoribb az életkor explicit nyelvi kifejezése, a rokonsági kapcsolatrendszerben betöltött hely és funkció valamilyen kiindulópontú kinyilvánítása, az élethossznak az IDŐ vagy TÉR fogalmán keresztüli hozzáférhetővé tétele, az elhunyt valamilyen fizikai tulajdonságának a profilálása, valamint az elhunytnek a NÖVÉNY fogalmán keresztül történő megkonstruálása. A tényleges és fiktív megnyilatkozási kiindulóponttal való összefüggések bemutatása után szisztematikusan áttekintem az egyes kifejezéscsoportokat, szem előtt tartva mindeközben a nyelvi szimbólumok általános perspektivikusságát, vagyis azt, hogy a megnyilatkozási kiindulóponttal együtt milyen

tájékoztató centrumok figyelhetők meg az egyes, életszakasszal kapcsolatos jelentésképzési eljárásokban.

6.4. Életévek és rokonsági kapcsolatrendszer

Az elhunyt korának pontos és explicit nyelvi kifejezése a dél-gömöri és a korai felsőnyéki versekben jelenik meg. A rokonsági kapcsolatrendszerben betöltött hely vizont mindhárom szövegcsoporthban jelen van. A kései felsőnyékiekben az életkor pontos kifejezése helyett elsődlegesen ez teszi jelöltté az életszakaszt, legtöbb esetben már az első verssorban. Ezekben a szövegekben tehát az életévekben kifejezett életkornál sokkal inkább az elhunyt közösségi kapcsolati hálóban betöltött funkciója válik nyelvileg hozzáférhetővé.

(17a) Még csak 1 és fél éve életednek foly le (DG: 35)

(17b) Egyetlen kis fiú fekszik itt előttünk (FNy2: 269)

A (17a) és (17b) példa összevetésével láthatóvá válik, hogy míg az előbbiben az elhunyt fiatal kora pontosan meghatározott években, addig az utóbbiban a test fizikai jellemzője, illetve az elhunytnek a rokonsági kapcsolatrendszerben, szűkebben a szülő-gyermek viszonyban betöltött funkciója jelenik meg. A legközelebbi vérségi rokon(ok)hoz viszonyított GYERMEK-ként való profilálódáson túl (*fiú*) nyelvileg az is kidolgozottá válik a kifejezésben, hogy az elhunyt a szülők egyetlen utóda. Az életkori csoport tehát a családban betöltött funkció révén és a szülő kiindulópontjából válik hozzáférhetővé, csakúgy, mint a (16b) példában, melyben nyelvileg is kidolgozott a funkciók egymáshoz való viszonya, valamint azok perspektívája: *édesanyám – Lacikád*.

Az életévek profilálása idősek felett mondott versekben is megfigyelhető (17c), a rokonsági kapcsolatrendszer kinyilvánítása azonban változatosabban jelenik meg, mint a fiatalokról szóló versekben. Noha az egyes családtagoknak az elhunyt kiindulópontjából, egy fiktív diskurzusban történő megszólítása mindhárom életkori csoportnál megfigyelhető (*szeretteim, testvérem, unokám* stb.), az idősekről szóló versek sajátossága, hogy a családban betöltött funkciójuk gyermekeikhez és unokáikhoz viszonyítva a tényleges megnyilatkozási kiindulópontból is megkonstruálódhat. Előbbit a (17d) szemlélteti, utóbbit pedig a (17e) példázza.

(17c) Ki 71 évig élt békés napokat (FNy1: 32)

(17d) Megtért már pihenni a jó édesapa (FNy2: 274)

(17e) meggy nagymama (DG: 4.43)

6.5. Fizikai jellemzők

Az elhunyt életszakaszt nyelvileg hozzáférhetővé teheti valamilyen fizikai tulajdonságának a profilálódása. A (18) verssorban a fiatal elhunyt életkora a kis testméretre utaló lexémák révén válik hozzáférhetővé. Ez a jelentésképzési eljárás mindhárom szövegcsoporthban a fiatalok felett mondott versek sajátossága.

(18) Te útjában voltál édes kis cseppség (DG: 1.36)

Megfigyelhetők emellett olyan metaforikus nyelvi konstrukciók is, melyekben

valamilyen fizikai jellemzője is profilálódik az elhunynak. A (19) szövegrészlet háttérében álló EMBER OSZLOP fogalmi metafora ugyan nem korlátozódik az OSZLOP és az ELHUNYT fizikai tulajdonságaira, a de metafora működtetését motiválhatja a középkorú elhunyt fizikai (és mentális) állapotára vonatkozó tudás.

(19) erős oszlop valál nekik (FNy1: 39)

6.6. A TÉR és az IDŐ

Az alábbiakban bemutatandó kifejezések jellemzője, hogy az életszakaszt az ÉLET és a HALÁL fogalmán keresztül teszik hozzáférhetővé, az életkor tehát a halállal összefüggésben válik feldolgozhatóvá bennük. Az életkor az elhalálozáshoz viszonyított TÉR vagy IDŐ fogalmának segítségével válik nyelvileg kidolgozottabbá.

(20a) rövid volt élete, még rövidebb halála (FNy1: 4)

(20b) Egy szép hosszú élet bezárult előttünk (FNy2: 270)

A TÉR fogalmával kapcsolatos nyelvi konstrukciókban megfigyelhető a fiatal- és időskor rövid–hosszú skálán történő értelmezése (20a és 20b). Ilyen típusú kifejezések a fiatalok és idősek felett mondott felsőnyéki búcsúztatókban figyelhetők meg, középkorú elhunytakkal kapcsolatban ez a konstruálási eljárás nem jellemző.

A TÉR és az IDŐ fogalmának szövegbeli összefüggéseit az IDŐ fogalmával kapcsolatos kifejezések példáin keresztül mutatom be. Ezek többnyire azokban a szövegcsoportokban figyelhetők meg, amelyekben a TÉR-rel kapcsolatos konstrukciók nem jelennek meg: a dél-gömöri versekben, valamint a fiatalok és középkorúak felett mondott korai felsőnyéki búcsúztatókban. Valamely specifikus IDŐ-vel kapcsolatos kifejezés a korábbi példákhoz hasonlóan ugyancsak az ÉLET és a HALÁL fogalmával, a velük kapcsolatos mindennapi tapasztalatokkal együttesen dolgozható fel sikeresen.

A (21a) példában az elhunyt fiatal kora teszi lehetővé halálának *korai múltás*-ként való megkonstruálását, a kifejezés pedig magában foglalja (noha nyelvileg nem kidolgozott módon) azt a kiindulópontot, amelyből hozzáférhetővé válik a fiatal életkor. A (21b) példában ezzel szemben nyelvileg is kidolgozott az a viszonyítási pont, amely annak háttérében áll. Az ÉLET és a DÉL kölcsönösen kidolgozzák egymás jelentését, úgy, hogy az EGY NAP-ként megkonstruált élet középső részeként jelenik meg az az életszakasz, amelyben az elhunyt halála bekövetkezett.

(21a) Sirassatok meg e korai múltáson (DG: 1.29)

(21b) elhunyt s mi siratjuk életének delén (FNy1: 11)

Megfigyelhető emellett, hogy a különböző jelentésképzési eljárások együttműködésével, az életkor sajátosságainak együttes nyelvi alkalmazásba vételével is profilálódhat az IDŐ, árnyaltabban hozzáférhetővé téve így az elhunyt közösségbeli szerepét. A (22) példában az életkor nem csupán az IDŐ fogalmának a HALÁL-hoz viszonyításával, hanem a legközelebbi felmenő rokonhoz viszonyított, családban betöltött funkció nyelvi kifejezésén keresztül is hozzáférhetővé válik.

(22) A korán kimúlt jó édesapát (DG: 1.9)

6.7. Az EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora

A vizsgált versekben megfigyelhető, hogy a metaforikus szemantikai szerkezetek egy részének a háttérében az EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora áll. Az egyes szövegbeli előfordulások különböző kidolgozottságú metaforikus kifejezéseinek a a nagy részében megfigyelhető az életszakasz és a nem profilálódása.

Fiatal életkorú elhunyt esetében jellemző a specifikusabb VIRÁGOS NÖVÉNY, illetve a VIRÁGSZÁL megjelenése. Az életkor nyelvi konstruálásának erre a típusára leginkább a fiatal elhunytakról szóló szövegekben találhatunk példát. Ezekben az esetekben az életkor függvényében bimbó vagy már kinyílt virággal rendelkező növény profilálódik. Az életszakasznak tehát igen nagyfokú specifikációjára kínál lehetőséget ez a jelentésképzési eljárás, amelyben nem szükségszerűen van jelen a grammatikai konstrukció nagy mértékű kidolgozottsága.

(23a) kis virág! Im leszakasztott téged a halál (FNy1: 34)

(23b) halva fekszik itt egy szép liliomszál (FNy2: 259)

(23c) én is rózsza voltam s el kellett hervadnom (DG: 1.29)

A kidolgozottabb szerkezetekben explicitté válik az a referenciális tájékoztató központ, amelyből kiindulva az elhunyt a rokonsági kapcsolatrendszer tagjaként profilálódik. A (24a) példában ez az elhunyt szülője, a (24b)-ben pedig egy nagyobb közösség, a család. Mindez létrejöhet az elhunyt aposztrofikus megszólításában (24a), valamint úgy is, hogy az elhunyt és a család egyaránt a referenciális jelenet szereplőjeként konstruálódik meg (24b).

(24a) Egyetlen szép bimbó voltál édesanyád kebelén (FNy1: 35)

(24b) Ezen bús családnak zsenge bimbója volt (FNy2: 273)

A fiatal elhunyt nem kizárólag VIRÁGOS NÖVÉNY-ként, hanem GYÜMÖLCS-ként is megkonstruálódhat, melynek során a családi kapcsolatrendszer más tagjai is NÖVÉNY-ként jelennek meg (25a). Az EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora így nem minden esetben korlátozódik az elhunytira, hanem kiterjedhet a szüleire is, és az ő perspektívájukból válhat az elhunyt GYÜMÖLCS-ként hozzáférhetővé. Megfigyelhető emellett, hogy a halál eseménye is a NÖVÉNY fogalmán keresztül, annak pusztulásával konstruálódik meg, a növényhez hasonlóan ugyancsak az életkort specifikáló igével (26a, 27b). A NÖVÉNY dologszerű profilálódása ugyanakkor nem minden esetben szükségszerű, akkor sem, ha a halál annak elpusztulásaként jelenik meg (25b).

(25a) Egy fiatal fának első gyümölcse

Hull benned a sötét zordon sírba le (DG: 1.36)

(25b) Korán letört és elhervadt (DG: 2.23)

A középkorúak felett mondott versekben a fiatalokhoz hasonlóan, VIRÁGOS NÖVÉNY-ként jelenik meg az elhunyt, halála pedig ennek pusztulásával, hervadásával következik be. A (26a) és (26b) példa jelentős mértékben hasonlít a (23b) és (23c) példához.

(26a) Csak imént virult még élte szebb korában

S már hervadva fekszik a halotti ágyban (FNy1: 14)
 (26b) Mint hervadó virág künn a pusztában (DG: 2.24)

Noha rokonsági kapcsolatrendszerüket tekintve a fiatalok életkori csoportjába tartoznak az utóbbi két versben megjelenő elhunytak, nyelvi konstruálásukban sokkal inkább a FIATAL FELNÖTT kerül előtérbe, mivel nem a növényi fejlődési szakasz elején álló virágbimbókként, hanem kifejlett növényekként konceptualizálódnak. A közösségben betöltött funkció tehát nem egy változó tényező mentén konstruálódik meg. Az életkori csoportok megközelítőleg egybeesnek a különböző közösségi funkciókkal (gyermek, hajadon, szülő, nagyszülő), ezek árnyaltabb felismerésében és meghatározásában azonban a rokonsági kapcsolatrendszer és a számszerűsített életkor mellett jelentős a nyelvi kifejezések szerepe is. A közösségben a nyelvi konstruálás szempontjából tehát a fiatalok életkori csoportjának periférikus eseteiben (idősebb fiatalok) megfigyelhető NÖVÉNY forrástartományhoz köthető nyelvi konstrukciók sokkal nagyobb hasonlóságot mutatnak a középkorúakkal kapcsolatos ilyen típusú metaforikus nyelvi kifejezésekkel, mint kategóriájuk más tagjaival. Míg a prototipikus fiatalok felett mondott versekben a *bimbó* kifejezésnek és a NÖVÉNY forrástartománynak nincs nemre vonatkozó specifikáló jelentése, addig a bemutatott kategóriák közti átmenetben, valamint a középkorúak felett mondott versekben a VIRÁGOS NÖVÉNY viszont kizárólag nő lehet (26a és 26b).

Az idősekről szóló versekben a VIRÁGOS NÖVÉNY-től eltérően is specifikálódik a NÖVÉNY fogalma. Az elhunyt megkonstruálódhat a FA forrástartomány segítségével is, amely nemtől függetlenül lehet virágos vagy virágtalan. A (27a) és (27b) példában egyaránt megfigyelhető természeti jelenség a vihar, amely valamilyen negatív hatással van a növényre. Emellett az is látható, hogy az IDŐS KOR-t fás szárú, hosszabb élettartamú növény is hozzáférhetővé teheti. A vizsgált szövegekben az idős elhunyt növényként való nyelvi megkonstruálása a dél-gömöri versek sajátosságának tekinthető.

(27a) Viharokat álló kemény tölgyfa voltam én (DG: 1.3)

(27b) Mint az elvirágzott vihar tépdeste fa

Hetvenhat év után megyek a sírba ma (DG: 1.2)

6.8. A különböző kifejezések szövegbeli együttműködése

Amint az a korábbi példákban is jól látható (pl. 22), az életkorral, életszakasszal kapcsolatos nyelvi kifejezések nem izoláltan vannak jelen, hanem együttesen tesznek hozzáférhetővé az elhunyt közösségben betöltött funkciójával és életkorával kapcsolatos jelentéseket.

A (28) felsőnyéki szövegrészlet azt szemlélteti, hogyan támogatják egymást a különböző nyelvi kifejezések. A tényleges megnyilatkozó, a kántor kiindulópontjából feldolgozható verssorokban az elhunyt a VIRÁGOS NÖVÉNY RÉSZÉ-ként konstruálódik meg, amely az életkorra utaló kis méret profilálódásával válik kidolgozottabbá. A következő sorokban az elhunyt családban betöltött funkciója válik hozzáférhetővé a szülők felől. A metaforikus nyelvi kifejezés így egy másik metaforikus konstrukcióval (a SZÜLŐK ÉLETE NÖVÉNY) működik együtt, ezáltal RÉSZ-EGÉSZ viszonyba kerül a gyermek és a szülők élete. Ezt követi a gyermek életkorának számszerű nyelvi kifejezése.

- (28) A szép tavasz virágot hoz, s örömet a kebelnek,
De itt a kis virágbimbó élte már vége lett.
Azért sírnak most felette szerető jó szülői
Páros éltök szép virágát mert a sir már elfödi.
Elfödi amidőn még csak 17 holnapot élt
Gyenge testét mert a halál kiméretlen dulta szét. (FNy1: 30)

7. Összegzés és továbbvezető gondolatok

Jelen munka két különböző területről (dél-gömöri falvakból és Felsőnyékről) származó halotti búcsúztatókban vizsgált a műfaj sajátosságaira vonatkozóan is releváns, egymással összefüggő pragmatikai és szemantikai kérdéseket. A leírás legfőbb szempontjai a következők voltak:

- a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződésének a vizsgálata,
- a résztvevői és a szereplői pozíciók alakulásának a leírása,
- a metaforikus nyelvi kifejezések és a nézőpont összefüggéseinek a feltárása,
- valamint a különböző életkorú elhunytak felett mondott szövegek jellemzőinek a bemutatása.

A minőségi és mennyiségi elemzések eredményei megerősítették, hogy a versekben meghatározó az elhunyt fiktív kontextusfüggő kiindulópontjának az érvényesítése. A szövegek legnagyobb terjedelmű része az elhunyt E/1. búcsúzása, de szövegbeli szerveződését tekintve a tényleges megnyilatkozó kiindulópont is jelentős szereppel bír: a versek kezdő strófáiban jellemzően ez a deiktikus tájékozódás centruma. Ezen túl a tényleges és a fiktív megnyilatkozó kiindulópont további mintázatai és mennyiségi arányai az egyes szövegcsoportok sajátosságainak tekinthetők (1. 2. sz. melléklet).

A megnyilatkozó nyelvi tevékenység diszkurzív jellegére történő figyelemirányítás (*vegyétek búcsúszavát, hozzátok is szólok*) számos alkalommal megjelenik a szövegekben, a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése viszont nem minden esetben jelölt. Ez különösen azokban a versekben figyelhető meg, amelyek teljes terjedelme alatt az elhunyt a referenciális tájékozódás centruma.

Az elhunyt E/1. fiktív megnyilatkozásaiban a halál vagy Isten metaforikusan vagy aposztofikus megszólítás révén cselekvőként konstruálódik meg. Utóbbi esetben a létrejövő aposztofikus fiktív diskurzus résztvevőiként, az interszjektív megismerésben részt vevő szubjektumként válnak hozzáférhetővé. Az elhunyt nem csak a referenciális tájékozódás központja lehet a szövegekben. A halálhoz és Istenhez hasonlóan a megnyilatkozás közvetlen és fiktív címzettjeként, valamint az elbeszélte esemény szereplőjeként is megjelenhet. A szövegekben a különböző kiindulópont függvényében megkonstruálódhat cselekvőként (UTAZÓ), élő, de nem cselekvő entitásként (NÖVÉNY) és halottként is. Az elhunyt E/1. fiktív megnyilatkozó perspektívájából egy szubjektumként megjelenő entitás cselekvéseként képes nyelviileg hozzáférhetővé tenni a saját halálát.

A HALÁL eseménye megkonstruálódhat az elhunytak a halottbúcsúztatás jelenével azonos idejű cselekvéseként metaforikusan (UTAZÁS-ként). Hozzáférhetővé válhat emellett olyan egyéb entitások cselekvéseiként is, amelyek aposztofikus megszólítás és/vagy metaforikus jelentésképzés révén kerülnek cselekvői pozícióba. Ezek nem egymást kizáró, hanem együtt előforduló szerkezetek, és sok esetben

nagyfokú komplexitással rendelkeznek.

Az aposztrofikusan megszólított entitások metaforikusan CSELEKVŐ-ként jelennek meg. De nem minden metaforikus cselekvő felé történik aposztrofikus elfordulás, (vö. az IDŐ mint CSELEKVŐ). Megfigyelhetők tehát olyan, a metaforikus jelentésképzés során cselekvőként megkonstruálódó entitások, amelyek az interszjektív viszonyrendszernek nem válnak a részeseivé. Cselekvői minőségük a nyelviileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenetben jön létre, azon kívül nem érvényesül, vagyis nem válnak a diskurzus résztvevőivé. A halál és Isten ezzel szemben metaforikusan cselekvőként, az aposztrofikus fikcióban pedig a beszédesemény résztvevőjeként konstruálódik meg.

A versekben az elhunyt kora megkonstruálódhat a pontos életkor feltüntetésével, a rokonsági kapcsolatrendszer révén, az elhunyt valamely fizikai tulajdonságának előtérbe kerülésével, a TÉR vagy az IDŐ fogalmán keresztül, valamint olyan metaforikus szemantikai konstrukciókban, melyek háttérében az EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora áll. A különböző korú elhunytak felett mondott szövegekről megállapítható, hogy mind a kontextusfüggő kiindulópont alakulását illetően, mind az egyes jelentésképzési eljárásokat tekintve megfigyelhetők életszakaszra, valamint szövegesoportokra jellemző sajátosságok (bővebben l. 3. sz. melléklet). Az életkort profiláló nyelvi kifejezések között megkülönböztethetők azok, amelyek az ÉLET és a HALÁL fogalmához viszonyítva dolgozhatók fel sikeresen (TÉR, IDŐ), valamint azok is, amelyek esetében ez nem szükségszerű (életkor és rokonsági kapcsolatrendszer, fizikai jellemzők). Az EMBER NÖVÉNY fogalmi metaforához kötődő metaforikus konstrukciók nagy komplexitással vannak jelen; az életkor, valamint a közösségben betöltött funkció igen árnyalt nyelvi konstruálására kínálnak lehetőséget. Az elhunyt kora ezekben az esetekben tehát olyan metaforikus kifejezések révén válik hozzáférhetővé, amelyekben az elhunyt ÉLŐ-ként, de nem CSELEKVŐ-ként jelenik meg.

A halotti búcsúztatók műfaji sajátosságának tekinthető, hogy közösségi eseményként profilálódik bennük a HALÁL fogalma. Ezt mutatja a résztvevői szerepek és a szereplői pozíciók változatos alakulása, a kontextusfüggő kiindulópont áthelyeződése, valamint az elhunyt, a halál és Isten különböző perspektívából történő megkonstruálása. A HALÁL tehát olyan absztrakt fogalomként van jelen, amely egyetlen szövegen belül is különböző megnyilatkozási kiindulópontok és különböző perspektívájú nyelvi kifejezések alkalmazásba vételével válik hozzáférhetővé. Emellett viszonyítási pont, tájékozódási centrum lehet olyan kifejezések sikeres feldolgozásában, amelyekben az elhunyt kora profilálódik.

Munkám egy árnyaltabb mennyiségi és minőségi vizsgálat első lépésének is tekinthető. Legfontosabb célja ilyen tekintetben az volt, hogy megfelelő elméleti-módszertani eszközökkel nyelvészeti kiindulópontból értelmezze a halottbúcsúztató versek néprajzi szempontból már megfigyelt és dokumentált jellemzőit, a szövegek nyelvi jellemzőinek a leírásával pedig tovább árnyalja azokat. A metaforikus nyelvi konstrukciók és a nézőpont összefüggéseinek a vizsgálata ezt a célt is szolgálta. Az életkori csoportok vizsgálatával egy elsődlegesen szociolingvisztikai, de a szövegtípus szempontjából is motivált szempont is a szövegértelmezési modell részévé vált.

Számos kérdés merült fel a munka során, melyek megválaszolására jelen dolgozat tartalmi és terjedelmi okok miatt nem vállalkozott. A vizsgálat eredményeként megfigyelhető mintázatok jellemzését további minőségi és mennyiségi elemzések tehetnék árnyaltabbá. További vizsgálat tárgyát képezhetik például a kontextusfüggő kiindulópont szerveződésének olyan sajátos esetei, mint amikor az elhunyt nem jelenik

meg a referenciális tájékozódás központjaként, vagy amikor a tényleges megnyilatkozó jelölten a saját E/1. kiindulópontjából nyilatkozik meg.

A versekben az elhunyt nem kizárólag ÉLŐ-ként, hanem mindeközben HALOTT-ként is megkonstruálódik (*Vegyétek hűlt ajkam meleg búcsúszavát*), ezért a későbbiekben indokolt lehet a metaforikus és a metonimikus viszonyok együttműködésének a részletezőbb elemzése. A nézőpont szerveződésével és az életkori csoportokkal együttesen vizsgálva ez a szempont tovább árnyalhatná a szövegekben jelen levő meghatározó jelentések és jelentésképzési eljárások jellemzését.

A munka másik lehetséges irányát a vizsgált szövegek mennyiségének a növelése jelentheti. Érdeemes lenne kibővíteni a vizsgálatot Gyöngyössy Orsolya (2010) csanyteleki gyűjtésének anyagával, mivel ez Bartha Elek és Kríza Ildikó munkájához hasonló minőségű és felépítésű forráskiadvány. A vizsgálat eredményeinek más szövegcsoporthal való összevetése még egyértelműbbé teheti a műfajra általánosan jellemző sajátosságok és a helyi közösségi konvenciók elkülönítését.

Irodalom

Forráskiadványok

- Bartha Elek 1995. *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában I–II*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Kríza Ildikó 1993. *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

Felhasznált irodalom

- AlakLex. = Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bañcerowski Janusz 2000. A halál mint kultúrafogalom a magyar és a lengyel nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 124: 204–9.
- Keszeg Vilmos 2008. Népi verselők, alkalmi versek: a betolakodó írók. In: Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 249–82.
- Keszeg Vilmos 2008. Halottbúcsúztató. In: Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 313–7.
- Kiss Jenő 1973. Gondok jövőendő regionális nyelvjárási szótáraink körül. *Magyar Nyelv* 69: 501–7.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kocsis Réka 2011. Személynévhasználat a magyar halottsiratókban. *Névani Értesítő* 33: 113–9.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán 2009. Versengő metaforaelméletek? – „Ez a sebész egy hentes”. *Magyar Nyelv* 109: 271–80.
- Kunt Ernő 1987. *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Kürti László 2001. A halál kultúrája. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág*. Budapest: Balassi Kiadó. 318–333.

KSH1 = a *család* fogalma:

http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=210&p_ot_id=200&p_obj_id=4309&p_session_id=28728083; utolsó hozzáférés: 2015. 04. 14.

KSH2 = a *felmenő rokon* fogalma:

http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=210&p_ot_id=200&p_obj_id=4081&p_session_id=28728083; utolsó hozzáférés: 2015. 04. 14.

KSH3 = a *fiatalabb felnőttség* fogalma:

http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=210&p_ot_id=200&p_obj_id=3523&p_session_id=28728083; utolsó hozzáférés: 2015. 04. 14.

KSH4 = az *idősebb felnőttség* fogalma:

http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=210&p_ot_id=200&p_obj_id=3524&p_session_id=28728083; utolsó hozzáférés: 2015. 04. 14.

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Pilling János szerk. é.n. *A XX. század magyar nyelvű tanatólogiai szakirodalmának bibliográfiája*. <http://mek.oszk.hu/00500/00513/00513.htm>; utolsó hozzáférés: 2015. 04. 14.

Simon Gábor 2012. Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben – a térbeliség példája. In: Tolcsvai Nagy Gábor–Tátrai Szilárd (szerk.) *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 175–93.

Spannraft Marcellina 2000. Gyászról – a metaforák nyelvén. *Kharón* 4. 59–65.

Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok* 21. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.

Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Tátrai Szilárd 2012. Az aposztróf és a dalszövegek líraisága. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *A stilisztikai–retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúra meghatározó szerepe*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 197–207.

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.

Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.

Vasas Samu–Salamon Anikó 1986. *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Voigt Vilmos (szerk.) 1998. *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Krizsai Fruzsina
Eötvös Loránd Tudományegyetem
f.krizsai@gmail.com

Kulcsszavak: halotti búcsúztató, aposztrófikus diskurzus, metafora, nézőpont, életkor